

Hekellaan

Toen tegen het midden van de veertiende eeuw 's-Hertogenbosch een nieuwe, wijdere omwalling en ommuring kreeg, kruisten deze de Dommel op het punt waar nu de Zuidwal ophoudt en de Hekellaan begint. Op die plaats werd daarom een waterpoort gebouwd, om de rivier de stad binnen te laten stromen, waar ze zich opsplijste in diverse takken van de Binnendieze. Het water kon immers in de stad niet gemist worden, bijvoorbeeld door de volders die achter die poort hun Voldersgat hadden. Bovendien was de Dommel, die toen midden door het Bossche Broek kwam aange-stroomd, tot diep in de Meierij nog een heuse vaarroute. De doorgang door de muur en wal bestond uit drie door bogen overkluisde openingen. In de zestiende eeuw treffen we in oude papieren voor het eerst de benaming

'de Drie Hekelen' hiervoor aan.¹ Hier hebben we dus al meteen de oorsprong van de onderhavige straatnaam. Maar het verhaal is nog niet uit. Immers: wat is in dit verband een 'hekel'? Dit woord 'hekel', verwant met 'haak', slaat op een houten balk, of boomstam, volgeslagen met scherpe ijzeren pinnen, die 's nachts en in tijden van oorlog in het water van de inlaatopening(en) neergelaten werd om boten, soldaten of gespuis tegen te houden. Dit instrument had deze naam gekregen omdat het veel gelijkenis vertoonde met een apparaat dat gebruikt werd bij de verwerking van vlas en hennep en dat 'hekel' genoemd werd: een houten blok waarin ijzeren pinnen waren geslagen. De stengels van het vlas of de hennep werden tussen die pinnen door getrokken om ze te zuiveren van ongerechtigheden alvorens ze verder te bewerken tot linnen stoffen, touw e.d. Het is deze bewerking die ons de uitdrukking

'over de hekel halen' en het woord 'hekelen' heeft bezorgd. De betekenis van 'hekel' werd vervolgens van 'balk met pinnen' uitgebreid tot 'waterpoort in zijn geheel'. Het woord 'hekel' dat we gebruiken als we ergens een broertje dood aan hebben, is misschien ook hetzelfde woord, misschien ook niet. Vroeger werd ook nog de uitdrukking 'op een hekel zitten' gebruikt, met de betekenis: in heel moeilijke omstandigheden verkeren.² Later, toen het aantal bogen werd teruggebracht tot twee, heette onze waterpoort Grote Hekel. Dit ter onderscheiding met de Kleine Hekel, waardoor ter hoogte van bastion Baselaar de rivier de Aa de stad binnenkwam. Er waren nog meer hekels in Den Bosch: de Kruisbroedershekel, die nog

*De Grote Hekel. Olieverf op paneel door A. J. van Opstal (1792-1852).
(Origineel en foto: Noordbrabants Museum)*

Hekellaan met gedeelte van 'het Plantsoen', links het Nachtegaalslaantje, ca. 1910. (Prentbriefkaart Stadsarchief)

bestaat, ter hoogte van de Sint-Cathariën of Kruisbroederskerk, en de Sint-Corneliushekel, ter hoogte van de huidige Parklaan, niet ver van het zogenaamde Heetmanplein. Er was, om volledig te zijn, nóg een waterpoort. Die had ook wel een hekel, maar werd genoemd 'poort aan den boom', waarschijnlijk naar de balk die daarin op een bepaalde diepte onder water lag, om schepen die de haven uit wilden varen bij te laag water te behoeden voor vastlopen verderop op de rivier. In de loop van de negentiende eeuw verloren de stadsmuren en wallen hun militaire betekenis. De nieuwe Vestingwet van 1874 gaf de vestingsteden de vrijheid om de muren af te breken en de wallen te slechten. Dit gebeurde ook in 's-Hertogenbosch, nog in dezelfde eeuw, maar omdat ze hier ook een functie hadden voor het beheersen van het waterpeil in de stad toch niet helemaal. De Grote Hekel bleef. Het was mogelijk hem af te sluiten voor het Dommelwater als binnenstads een te hoog waterpeil dreigde. In 1885 kwam er zelfs een stoomgemaal bij te staan, het zogenaamde 'watermasjien'.

Waar de muren en wallen tevoren slechts ruimte lieten voor een smalle 'walgang', maakte de stad na 1874 plannen voor bredere wegen, parken en plantsoenen. Na gedeeltelijke afbraak van de muur en afvlakking van de wal ter plaatse werd tegen het einde van de negentiende eeuw tussen de Grote Hekel en de Kleine Hekel een brede laan aangelegd, de huidige Hekellaan, die nog altijd hoger is dan de straten die erop uitkomen.³ Aanvankelijk kreeg het gedeelte tussen de Grote Hekel en bastion Baselaar de naam Groote Hekellaan, terwijl het gedeelte tussen dit bastion en de Zuid-Willemsvaart de Kleine Hekellaan gedoopt werd. Nog lang bleven deze

lanen een landelijk karakter behouden, waar Kees Spierings en Roelands met veel nostalgie over geschreven hebben.⁴ Aan de stadskant lagen vanouds nogal wat tuinderijen. Het eerste gebouw was de Rijks-HBS (1905). Pas in de jaren twintig en dertig maakten de tuinderijen plaats voor huizen en straten.⁵ De gemeenteraad besloot in 1931 de namen Groote Hekellaan en Kleine Hekellaan te vervangen door één naam: Hekellaan.⁶

P.S. Ik dank hoofdredacteur Aart Vos voor de cursieve toevoeging aan mijn vorige stukje, over de **Triniteitstraat**, waarin hij een onlangs opgedoken curieuze tekst met het woord 'trierentray' bekend maakte: een schipper had in 1601 'groene wullen oft trierentray' aan boord. Merkwaardig is, dat het hieronder in noot 2 genoemde *Middelnederlandsch woordenboek* in dl. 8 (1916) het woord 'tiereteine' of 'dierteyn' geeft, in de betekenis van: 'eene stof, half wol, half garen'; het geeft als voorbeeld o.a.: 'Een beddeleet van lynen, wullen oft tierenteyn'. Wie weet moeten we het toch in die richting zoeken, zeker met die schipper in de buurt, al ontbreken op dit moment nog wel een paar schakels.

Een vriendelijke briefschrijver deelde mij mee, dat zijn vrouw in haar jeugd wel eens de naam 'Tranendal' had horen noemen, en dat hijzelf een stuk in het Rijksarchief onder

ogen had gehad (Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen, domeinrekening van Corn. Cleerhage, inv.nr. 87, periode 1574-1575, fol. CLXIX), waarin gesproken werd van een 'privaat en overwelfd kelderke aan het erf van het Convent van de Cellebroeders (= Alexianen; MH) ter plaatse geheten *den Truerentreyen*. Misschien komen we er nog eens ooit achter wat het allemaal te betekenen heeft. Het ziet ernaar uit dat de mensen geworsteld hebben met die moeilijke naam.

Noten

- 1 Voor waterpoorten en andere waterstaatkundige zaken raadpleegde ik: D. Hoogma en A. Steketee, *'s-Hertogenbosch Waterstad. Een historische waterstaatkundige verkenning* ('s-Hertogenbosch 1996).
- 2 Zie het *Middelnederlandsch woordenboek* van E. Verwijs en J. Verdam, dl. 3 ('s-Gravenhage 1894), en het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, dl. 6 ('s-Gravenhage 1912).
- 3 R. van Genabeek, 'Stadsmuur langs de Hekellaan en het Vonk- en Vlamterrein', in: *'s-Hertogenbosch* 5 (1997) nr. 1, 26-27.
- 4 K. Spierings, *Wij waren nog een stadje* ('s-Hertogenbosch 1965) xxvii; 2e deel, lxxxiii; J.A.M. Roelands, *Straat in straat uit* ('s-Hertogenbosch 1984) 99.
- 5 Deze ontwikkeling is goed te volgen aan de hand van foto's die onder het trefwoord 'Hekellaan' in de HTA van het Stadsarchief bewaard worden.
- 6 Raadsbesluit d.d. 24 september 1931.